

**Да пытання аб упарадкаванні тэрміналагічных сістэм у сучаснай
беларускай мове: лексікаграфічны аспект**

Пытанне апісання і ўпарадкавання беларускай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі ў працэсе развіцця нацыянальнай мовы, культуры, грамадства ў цэлым з рознай ступенню актуальнасці паўставала ў розныя часы. Аднак асабліва актуальнай стала гэта праблема ў ХХ ст., на працягу якога адбывалася не толькі яе асэнсаванне, але і рабіліся канкрэтныя мэтанакіраваныя захады на яе вырашэнне. Агульнавядомымі з'яўляюцца выкліканыя экстралінгвістычнымі фактарамі аб'ектыўныя цяжкасці лексікаграфічнага афармлення тэрміналагічных сістэм у сучаснай беларускай мове (разам з паніжэннем статусу і пэўнай запаволенасцю развіцця самой мовы ў савецкі час). Але паколькі тэрміналогія выпрацоўваецца не штучна і імгненна, а паступова ў працэсе развіцця і спецыялізацыі кожнай навукі, то і любыя затрымкі ў прагрэсе самой навукі ці яе прыватных галін таксама выклікаюць замаруджанасць яе тэрмінаграфічнага афармлення.

У сучаснай тэрмінатворчай працы неабходна ўлічваць вопыт развіцця беларускай навуковай тэрміналогіі на працягу ўсяго ХХ ст., а не толькі здабыткі 20-х гг. Плён 90-х гг. у натуральнай тэрмінатворчасці без русіфікацыйнага ўплыву бяспрэчны і відавочны. Аднак, на жаль, многае з таго кола праблем і патрабаванняў, якія паўсталі яшчэ ў 20-я гг. мінулага стагоддзя, застаецца надзённым і ў новым тысячагоддзі.

Так, па-ранейшаму актуальным і ўсё яшчэ не рэалізаваным належным чынам уяўляецца імкненне арыентавацца ў тэрміналагічнай працы на ўласнае моўнае багацце. Натуральна, большасць тэрмінаў павінна мець карані ў беларускай мове і ўтварацца адпаведна яе граматычным асаблівасцям. На думку Г. Цыхуна, абсалютна зразумелай робіцца “эўрыстычная вартасць тэрміналогіі, што грунтуецца на сваіх моўных рэсурсах, бо гэта адкрывае новыя магчымасці і падыходы ў пазнанні ісціны. Зразумела, што гэтым не выключаюцца магчымасці засвойваць і карыстацца чужой тэрміналогіяй, але як дадатковым, а не асноўным сродкам у працэсе пазнання. Аснова тэрміналогіі павінна грунтавацца на сваёй, а не на чужой мове, бо толькі яна дазваляе глядзець на свет сваімі вачыма, а значыць, і бачыць тое, што іншыя не заўважаюць ці не бачаць з іншага боку. Такім чынам, з пункту погляду моўнай экалогіі, неабходнасць развіцця нацыянальнай тэрміналогіі з'яўляецца бяспрэчнай” [Цыхун 1995].

Калі на пачатку мінулага стагоддзя гучалі нараканні ўвогуле на адсутнасць тэрміналогіі на беларускай мове, потым на яе нераспрацаванасць, то цяпер наспела патрэба ў грунтоўнай распрацоўцы і навуковым апісанні не агульных тэрміналагічных макрасістэм, якія на сёння ўжо дастаткова шырока рэпрэзентаваны тэрмінаграфічна, а мікрасістэм – прыватных, вузкасפעцыяльных тэрмінасістэм, паколькі менавіта слоўнікі спецыялізаваных падсістэм больш поўна прадстаўляюць тэрміналогію сваёй дысцыпліны. А ў наш час вузкай спецыялізацыі ўсіх сфер і галін навукі недастатковая распрацаванасць вузкіх тэрміналагічных груп парушае

сістэмнасць і цэласнасць успрыняцця кожнай навукі ў цэлым, ды і ўвогуле магчымасць гаварыць пра цэласную карціну фарміравання тэрміналагічнай сістэмы пэўнай галіны ведаў існуе, калі ўпарадкаванай тэрмінасістэмай ахоплены ўсе яе сферы – агульныя і прыватныя.

Аднак пры стварэнні любога тэрміналагічнага слоўніка (як агульнагаліновага, так і прыватнага) існуюць адзіныя аб'ектыўныя цяжкасці, пэўныя моманты, якія патрабуюць пільнай увагі і абавязковага лагічнага вырашэння.

• Найперш неабходна вызначыцца з тыпам слоўніка. У нашай традыцыі дамінуюць або кароткія перакладныя тэрміналагічныя слоўнікі тлумачальна-даведачнага характару (са сціслымі фармулёўкамі асноўных тэрмінаў, без разгорнутага вытлумачэння і нават расшыфроўкі этымалогіі), або больш грунтоўныя аднамоўныя тлумачальныя слоўнікі (некаторыя з набліжэннем да энцыклапедычнага тыпу). Паколькі ўпарадкаванне тэрміналогіі ўключае 2 асноўныя аспекты – сэнсава-навуковае, змястоўнае ўпарадкаванне (сістэматызацыя і ўдакладненне навуковых паняццяў) і лінгвістычнае ўпарадкаванне (сістэматызацыя іх моўнага афармлення), – нарастанне колькасці энцыклапедычных слоўнікаў будзе ўспрымацца як станоўчая тэндэнцыя, бо гэты працэс сведчыць аб максімальна завершаным моўным афармленні тэрмінаў пэўнай навукі і актуалізацыі, больш дэталёвым раскрыцці спецыяльна-навуковага зместавага плану.

• Далей у працэсе ўкладання слоўніка ідзе этап складання рэестру тэрмінаў. Пры гэтым, каб не абмежаваць дакладнасць тэрмінаў, неабходна размежаваць аманімію і полісемію, пазбегнуць сінаніміі тэрмінаў. Пры наяўнасці дуплетаў ці нават трыплетаў выбраць найбольш сэнсава і лінгвістычна прыдатны адпаведнік (не аддаваць перавагу запазычанням, памагчыма сці мінімізаваць інтэрнацыяналізмы). Улічыць цяжкасць дыферэнцыяцыі агульных / прыватных тэрмінаў унутры галіны, а таксама міжгаліновых амонімаў.

• Пры ўключэнні слоў у словаспіс правесці стандартызацыю паняццяў, максімальна вытрымаць агульнапрынятыя расшыфроўкі тэрмінаў, бо не заўсёды існуе агульная дамоўленасць спецыялістаў аб адзіным выкарыстанні і змесце пэўных тэрмінаў і паняццяў.

• Неабходна ўлічыць не толькі парадigmatычныя характарыстыкі слова, але і сінтагматычныя аспекты, што выяўляюцца як сума ўсіх кантэкстаў ужывання тэрміна.

• Сачыць за захаваннем паняццёва-тэрміналагічных гнёздаў слоў. Вытрымліваць правіла паўнаты ахопу слоўнікавай тэмы (бо ўключэнне кожнага новага слова немінуча цягне за сабой ланцуг іншых дабаўленняў, якія ў сваю чаргу таксама неабходна правесці па тэматычна-гнездавым прынцыпе).

• Паслядоўна вытрымаць логіку часцінамоўнай прыналежнасці загаловачнага слова, а таксама рэпрэзентацыі няцэльнаафармленых (неаднаслоўных) тэрмінаў. У прынцыпе, неунівербныя тэрміны можна

падаваць (з адпаведнымі адсылкамі) столькі разоў, колькі кампанентаў ёсць у структуры. Аднак пры алфавітным прынцыпе ўпарадкавання слоўнікавага матэрыялу традыцыйна выкарыстоўваюцца 2 спосабы: па ключавым слове або па першым кампаненце (зноў-такі з узаемаадсылкамі для лепшай ідэнтыфікацыі тэрміна).

Кожная навука мае сваю спецыфіку вызначэння кола навуковых паняццяў і сродкаў іх выражэння ў сучаснай беларускай мове, аднак натуральна, што пры сістэматызацыі і уніфікацыі тэрміналагічнай лексікі ў працэсе супольнай працы лінгвістаў і галіновых спецыялістаў павінны быць распрацаваны і вытрыманы надалей агульныя прынцыпы тэрмінатворчай дзейнасці.

Першапачатковай жа задачай пры ўпарадкаванні беларускай навуковай тэрміналогіі з'яўляецца ўкладанне і выданне слоўнікаў (з улікам пералічаных вышэй аспектаў), прычым як мага большай колькасці прыватнагаліновых тэрміналагічных слоўнікаў, каб забяспечыць тэрміналагічную цэласнааформленасць усіх галін ведаў. Не страчвае актуальнасці і пастаяннае вывучэнне практыкі і адметнасці ўжывання тэрмінаў у навуковых тэкстах з мэтай далейшага папаўнення паняццйна-тэрміналагічнага фонду і прывядзення яго ў адпаведнасць з сучасным узроўнем развіцця навукі.

Літаратура

Цыхун Г. Пра некаторыя пытанні тэрміналагічнай працы ў Беларусі // Праблемы беларускай навуковай тэрміналогіі: Матэрыялы Першай нацыянальнай канферэнцыі. Мн.: ТБМ ім. Ф.Скарыны, 1995. С. 18-19.

Беларуская мова: Энцыклапедыя. Мн.: БелЭн, 1994.